

Милош ВУЛЕВИЋ

НАЈНОВИЈИ РОМАНИ ЧЕДА ВУКОВИЋА

1. ЛАМЕНТ НАД ВОДОМ

(О роману „Ријека“ Чеда Вуковића)

Није ово први пут да се писац у књижевном обликовању стварности срета са водом, — родна ријека Злоречица се комским висинама и просветљењима запањујуће лијепо и животно прелила преко страница његовог романа („Висине“, 1952). Комотно се може рећи да између корица ове књиге, главним током њене фабуле тече ријека која свему даје снагу и са њом је некако свака на своме; птица и човјек, небо и планина, писац и облак антејски су ослоњени на њу, а она „једнако хуји и ломи се међу леденим брдима и стијенама. А ако је некад не чујеш то значи само или те је преварио сан, или те је нешто оглушило, или си пао у неку грдну празнину глув и слијеп око себе“.

Људски и рјечни токови, ако нијесу исти, слични су, укрштају се, разилазе, теку паралелно, рачвају се, нестају, никад у исту воду не можеш загазити, кажу грчки мудраци. Не знам, нијесам сигуран да ли се Вуковић заувјек растао с лучоносном ријеком свог дјетињства, своје младости, буна и устанака или је она само „притишано“ текла у њему читаво ово вријеме, кружила, — па се након грдних судилишта, диоба и развођа, прећеног Мртвог дубоког, са реденицима и без њих, опет јавила као порука, завјештење, тема и мотив.

Несумњиво вода је велика тема овог писца, овог пута и у сам наслов је дошла („Ријека“, 1988). Идеја, помисао да се разговара са водом, није само фланерски одабрана тема, већ чиста пјесничка преокупација, опсједнутост природом, њеном љепотом и чарима, у којој главни наратор дјела види, како сам каже, „дубљи смисао поретка и правде“ него у људском друштву, систему.

У овим обраћањима ријечи у том невиђеном дијалогу између безименог човјека и имагинарне и такође безимене ријеке дошло је до пуног израза све оно што се тражило, тиштало кроз вријеме, живот па је најзад провалило, блеснуло сјајем праве истинске поезије која се експлицитно или имплицитно експонирала у многим пасажима, записима, исказима ове романескне структуре. Ове суптилне, истанчане варијације о води, ријечи, њеним обалама, људима, о минулим временима чине окосницу књиге, њену умјетничку и књижевну вриједност, атмосферу; у ствари ове лирске наслаге, евокације у већини случајева су сном и сјећањем натопљене, лелујаве од сталног огледања у луци, матици ријеке; лелуја се и показује се у њој босоноги момак с коњем, јелен с роговима, женска љепота, пловећи облак, јато врана којима како хуком пребија грактање”.

Нема сумње у овом роману примијењен је колажни тип нарације и у тим лирским засебним цјелинама, медаљонима писаца је или боље рећи пјесник дао одушка својим најдубљим интимним расположењима, осјећањима, као рецимо у овом који се налази у посљедњим дјеловима романа. А који гласи: „Што се даљиш од мене водо, водо? Рукама ћу, грудима, дахом ћу да те преградим и зауставим бар за трен-нек си сва моја, нек смо исто”.

У овој флуидној поетској слици, монолошкој рефлексiji, као и у многим другим која садржи овај рукопис, ријека јечи, сања, жубори, збори свим својим виђеним лицима, мултиплиционим значењима, изразима, а пејзажу око ње снагом врхунског пера утиснут је прави дах живота-спруд, облутак, литица, гора, сваки топоним добио је свој симбол, душу, легенду, натопљен је митом, поезијом, а свуд и у свему присутан је човјек, пјесник са својим исконским пантеистичким осјећањем, доживљавањем у ком је садржана непрестана тежња ка дубинској комуникацији, тежња да се продре у примордијалну и вјечиту свјетлост, свјетлост вода, или како стоји у тексту „праријека”. Назоровски суптилним и добро пронађеним аналогijама, параболома, посебно веома вјешто уобличеним персонификациjама дат је опис шуме која својим антропоморфним профилима и динамиком побуђује најскривенија расположења човјекове интенте. Дескрипциjе, описи природе парадигматични су за cjелокупни стваралачки поступак писца, за његову поетику и естетику; у језичко стилском виду доведени су до перфекциjе, а утисак који остављају на читаоца, те склад између стварног и имагинарног, прозног и поетског, доживљеног фасцинантан је, просто опсенира. У том погледу илустративан је примјер за cjелокупни рукопис, о коме иде ријеч, опис села који се налази у средишњим дјеловима романа. Ево тог описа који у цјелини цитирамо:

„Некако су тамне падине брда. Мокро је и тамније зеленило трава и дрвећа. Гарни облаци, искидани, пролијећу над Јадиштем и они низводно, Ријеко. Мокрина земље, лишћа, ваздуха. Тешка јутрос и птичја крила. И димови с малих оцака и дашчаних кровова као да су, надојени влагом отежали. Не пењу се према облацима вуку се при земљи, хватају се за крошње шљива и јачука и за липе и хрестове на гробљима, хватају се као да траже спас од висине, хватају се.

Удишем мокри јутарњи мир између тебе, Ријеко, па између димова и облака. Али то мир није. Гракне гавран, чини се негдје проплаче и зацијени се дијете.

Јеси ли покисла и ти кукавице, на тополи, на Вилинском колу? Јеси ли опазила шта би с Рогоћедом?

Отресаш крила. Капи с њих падају ми по глави и раменима“.

Човјек и земља једном душом дишу: поткомско село на-топљено влагом, тежином кишног дана као да израћа из сјећања, успомена, из неког нама драгог и давно минулог времена. Слика богата животом, бојама, а из дубине пејзажа као да се чују пригушени тонови сонате, шопеновски надахнуте.

Мало бољи познавалац Вуковићевог књижевног стварања без много тешкоћа може уочити да је лирска компонента један од доминантних слојева богате структуре „Ријеке“ и да тај чисти и непосредни лиризам прожима, избија из сваке странице, дијалога, описа, лика, ситуације. Та благородна лирска струја текла је у свим досадашњим прозним књижевним остварењима овог писца, али је до свог пуног изражаја дошла тек у овом дјелу. Свакако „Ријека“ је лирски надахнуто писана проза, поетски есеји о води, природи, поетски роман који се по многим својим обиљежјима, унутрашњим просторима, многим умјетничким и виталним животним вертикалама насиља на његове раније прозе, романе, поготову на „Висине“ са којима има доста додирних тачака, упоришта. Ове посљедње прозе могу се једним својим дијелом доживјети, схватити као повратак дјетињству, башларовски осунчаним просторима среће из којег вапи зов давно минулог времена. У оба ова помињана романа вријеме и догађаји теку матицом ријека, оне су у неку руку главни актери збивања. Некако као да обје имају иста изворишта, теку паралелно, једна с Кома, друга имагинарна и безимена из сјећања снова, а обје из једне неисцрпне алтруистичке инспирације. Несумњиво „Ријека“ и „Висине“ имају доста додирних тачака у тематско-мотивским дијагоналама, просторно-временских компонентама, али и поред све те сличности, прожимања између ова два дјела „Ријека“ је особен рукопис који се у много чему разликује, одступа од досадашњег обимног и значајног романескног опуса овог истакнутог црногорског и југословенског писца. Ово је роман другачије

књижевне провенијенције, модерно конципирана проза у којој је реалистички начин писања нарушен, — грађење ликова, стварање атмосфере, композиција и ток догађаја прилагођени су естетици модерног прозног израза. Фактографија је уступила простор поезији, појавно имагинарном осјећању, виђењу стварности.

Слојевите и вишезначне су ово прозе, сама метафоричност наслова пружа не мале могућности различитог приступа и нуди обиље асоцијација, аналогија и неопростива грешка била би кад бисмо у овом дјелу видјели само његову лирску ноту, карактеристику. Стога сва ова обраћања и дијалог с ријеком, записе о њој морамо посматрати у једном ширем семантичком контексту дјела, гдје добијају своје право значење, вриједност. Догађаји, ликови, ситуације морају се сагледати с тачке гледишта главног јунака-наратора који је у сваком случају грађен по свим постулатима савремене прозне естетике; он је лице „без имена и изгледа”, без идентитета које се неким непознатим, а могло би се рећи, и тајанственим случајем нашло на неком морском острву, у каменолому, кафкинском или голооточком, сасвим свеједно, нема много разлике, — оба каменолома су синоним зла у савременој литератури, савременој цивилизацијској мисли. Око њега палацају змије пробубњене ударом његовог пијучка од стијене, а њега, његово цјелокупно биће, како сам каже у једном продуженом унутрашњем монологу, прожима: „Ужас живота, студени ужас смрти.“ Још над њим као да лебди митска пријетња, наређење „К сунцу, на кољена!” и уз то још да бије: „Челом о хладан камен. Трипут”. Метафорика сунца је у већини случајева оно је симбол живота, док у овом нашем примјеру је инкарнација зле силе и има разорну моћ пржења људског лица, вида. Носећи симболи овог текста су у првом реду острво, вода, ријека, називи многих топонима и о њима се строго мора водити рачуна приликом анализе или просто читања самог текста јер Вуковић није само писац са богатим искуством казивања, већ је он стваралац са широким образовањем, ерудит и зналац многих старих култура и цивилизација, мотива, легенди, старих рукописа и његови симболи нијесу само плод стваралачке инспирације, већ имају своју егзактну подлогу, заснованост. Нормално, временом све је то утицало на писца да мијења начин писања, стил, тако и почетна реченица овог романа асоцира на Библију и њен почетак („И обретох се на овом шкољу“). Оно стилски изражајно „И“ којим почиње реченица и роман као да садржи у себи, иницира, наставак живота из магле, океана, неиндиференцираних симбола из којих ниче острво на којем се обезбавује апокалиптична прича о човјеку у „жељезној кљуси“. Казивања главног јунака коме припада посебно мјесто у роману преузима његов двојник који се исто тако налази на острву прогнан, али он на рјечно и за кога као да још важи ми-

тска поза: „Лицем к сунцу, на кољена!“ И двојника спада неутољив ирационални страх од којег му лубина дрхти, и он је одсвуд опкољен водом, безизлазом, па: „Ни ронити ни крочити“, како сам каже у својој великој немоћи. Прогнан од људи остао је сам, једино друштво су му ријека и кукавица, па се овој првој као „посестрими“, сестри жали на све муке и невоље које су га ни крива ни дужна снашле у животу.

Увођењем наратора-двојника мијења се тачка гледишта што свакако усложњава структуру дјела, чини је богатијом и интересантнијом за ричипијента, а уз то, двојник је потиснут а свијет главног јунака, његов катализатор који га сјенчи, профилира, продубљује дајући му простора и могућности за комплекснија понирања у вријеме, догађаје, људе, живот, природу. Однос између ова два наратора, њихове двије тачке гледишта чини стожер композиције романа који је према томе подијељен у девет сразмјерно истих дјелова који су насловљени Дан први, Дан други, и тако редом све до дана деветог. Овако симболичан број поглавља одмах асоцира на девет Дантеових кругова, али писац каже (у фусноти на 71. страни овог текста) да је подјела извршена, цитирам „Према књизи др Илије Јелића Вasoјевићки закон у дванаест точка (Београд, 1929, стр. 41—43), у којој је забиљежено народно вјеровање о „девет паклених одаја-сфера“.

Иако је за главног јунака одређена девета мефистофеловска одаја, шпиља, круг, нема потребе нити разлога да не вјерујемо писцу поготову кад се зна да је његово писање чврсто ослоњено на народну традицију, народни језик, стваралаштво. Једним својим дијелом ријека је чаровита вода, вода иза девет брда; а у једној изузетно лијепој слици, сцени, кулчарској поворци која се враћа с рада чује се запијевка, више запомагање, „пјесма-тужалка“, како стоји у тексту, њена ритмичко-мелодијска линија у потпуности подсећа на познату васојевићку лирску пјесму „Вила вилу преко Кома зваше“. Стил овог романа, унутрашње његове слојеве као да запљускује топлина, непосредност народне ријечи, стваралаштва које се више осјећа у королиту, атмосфери а у тематско-мотивском дијелу је маргинална појава која не утиче много на цјелину романа, ток догађаја. Но однос писца према народном стваралаштву и језику је широка тема, тема за себе која покреће сложенија поетолошка и естетичка питања и заслужује једну стручнију књижевно-критичку анализу, принцип.

Тематски блокови романа, његова главна упоришта ослоњена су на тачку гледишта двојника који понекад носи име Чу-дак због тога што разговара с ријеком и који неким својим карактеристикама лика врши улогу писца, пјесника, хроничара, записивача. Ово је добро замишљен и функционално остварен лик, преко њега се у дјелу остварују само у уводном тексту поглавља

који има исту функцију као пролог у ренесансној комедији (*Comedia della arte*), једино у посљедњим поглављима тачке гледишта су исте, казивање је заједничко. У ствари, разјашњење овог структуралног проблема дато је у некој врсти кратког епилога, гдје сазнајемо да је ово повијест главној наратора у свом двојнику „Чудаку који с ријеком разговара“ и да је по угледу на њега писао ову паћеничку, хапшеничку исповијест.

Но и поред овог сазнања тешко је у потпуности разликовати тачке гледишта ова два казивача, двојник је по свему судећи продужена рука главног наратора, његов модус вивенди за шира и објективнија резоновања, сагледавања историјске стварности и њено рефлектовање на судбину човјека, појединца. Једним својим видом двојник сугерира савремену јединку, дезинтегрисану, нецјеловиту која се повлачи у себе, своју субјективност, или бјежи у природу, тражи спас у њој. Отуда код њега постоји ирационална потреба да зарони у дубину вода, њихову прозрачну и вјечну свјетлост, да се очисти од мука које га као мора латентно притискују, глобу. Ова људска запомагања, ламент над ријеком је тешка и оптужујућа прича о немоћном човјеку у ком се негдје тамо у бијелу свијету, на том морском острву, „заљуљало у њему све што је људско од тјемена до кољена“ па му је сад ријека једини друг, пријатељ са којом заједно јечи и плаче, којој се нескривено са повјерењем исповиједа, тражи спаса на њеним обалама. Та суморна људска и пјесничка признавања, немоћ пред животом, тешка подсјећања на „посјечене главе, распорене груди, њихање објешених, још топли дах мучених на точку и крсту“ су најбоље странице ових проза. Ови виспсени, флуидни поетички искази грађени су и глачени као стихови, у ствари оно и то и јесу по суштинским па чак и по неким формалним обиљежјима. Од првог до деветог поглавља, до судњег Дана деветог, преко свих страница као да је чујан рефрен: „Чујеш ли како ријека плаче“. А и многи, ако не и сви, ови искази у књизи могли би да стоје као стихови, да се разбију у строфе, добију форму лирске пјесме, рецимо као овај дивни исказ: „Пуна ми уста неба и грло и груди пуне неба а даха немам“.

Муке које су спопале главног јунака „Ријеке“ су тегобе и неподношљиве за људско биће, али у њему мржње нема. Напротив, из читавог текста, цјелокупне књиге избија алтруизам, топла и нескривена љубав према свему што га окружује.

Именовање воде, ријеке, давање њених својстава која су адекватна појединим тренуцима, расположењима наратора (као бескрајнице, лучоносна вода, неуморна вода, тамнобисерна, свевиднице итд., итд...) и тако кроз читав текст атрибути све љепши од љепшега што чини украс књиге; они су њене дијадеме, филигрански потези. Пјесничка „крштења“, именовања, призови воде су из виших сфера поезије у којој је дошло до пуног сјаја, бље-

ска, пишчево ингениозно осјећање за језик, његову функцију, љепоту и изражајност, сликовитост.

У роману су сучељена два тока радње, два времена, једно ближе нама које се догађа на морском острву; то је мучно вријеме за човјека у којем бичују и крв пију, а друго је вријеме са *Insula in flumine nata* које је рефлекс првог, његова пројекција, друго лице које у многим својим сегментима кореспондира са њим. Минерова прича, прича осуђеника са неког каменолома, коју он негује на „самштини, у бараци“ биљежи, те његове забиљешке, призори, сцене својом стравичном инквизиторском иконографијом у многоме подсјећају на нехумане и нецивизацијске догађаје из наше блиске прошлости. Слика колективне људске патње, кулука, понижења, немоћи има доста на страницама овог рукописа и оне су веома сугестивно дате, широко конципирани, у њима се прожима алузија, алегорија, то су, у ствари, продужене и продубљене метафоре о власти, вјечним људским подјелама на моћне и немоћне, на понижене и увријеђене. Параболичне опсервације о ударању данге, овог пута с ликом „двоглавог змаја“ и „огњеног бика“ којим моћници обиљежавају поданике и које они, обиљежени „неће за живота здерати с коже“, вјечити су лајтмотив литературе, а и карактеристика многих друштвених система, идеологија. Гледано мало поједностављено, симболика, атмосфера, ток догађаја у неким дјеловима књиге имају средњовјековна спољна обиљежја, ознаке што се може најбоље видјети у тематско-мотивској линији у којој се казује о односу Челобрда које је на неком узвишењу и вела Вишњева и Кукања која се налазе у његовом подножју, испод. Назив топонима и њихов географски положај је чиста метафора. Челобрдо значи бити челом о земљу, богорадити, просити, молити (Челобитања у староруском значи молба вишој истанци). Док Вишњево и Кукање имена су се експлицитнијим значењима, симболима. Ови горе што живе на Челобрду су жупани, они имају оклопнике, копљанике, соколаре, коњушаре, шапатнике са страшним симболима двоглавог змаја и огњеног бика, а ови други доље испод њих кулуке у поворкама и ојкају од недаћа и мучка које их свакодневно притискају. И тако то, изгледа, док је рјечних и људских токова спремају се и подижу буне и устанци, а за њима долазе одмазде, лелеци, нарицања мајки и сестара, паљевине и остали зулуми од којих и ријека проплаче.

Очито је да су ова и друге тематскомотивске цјелине параболне и многи сложени симболи, вертикале конотирају и кореспондирају с нашим временом, али исто би било погрешно и једнострано кад бисмо сваку поетску визију, слику дешифровали, ограничили је одређеним и препознатљивим просторновременим координатама, јер, као што је познато, књижевно дјело је

прије свега естетички феномен, па онда све друго, остало. Епизоде и сегменти о Дајбогу, Дабиши, кулучарима, косцима, крваво угушеним бунама нијесмо посве сигурни на које се вријеме односе — да ли на она нема ближе или неке друго, даље. Но и ако се алудира на одређено вријеме и простор порука романа, жалопојка човјека ријечи прераста и асоцира један шири друштвено историјски контекст; ријеча на крају прераста у тврђаву, у кулу плача.

Овом рукопису треба прићи мало обазривије, исто као и лирској пјесми што он у многим својим сегментима, дјеловима и јесте. У његовој слици симболи су често пјеснички, атмосфера предимензионирана са појачаном поетском тензијом у којој се осјећа призыв митског, праисконског. Овај рукопис реципира исто као једна лијепа збирка пјесама која је прозборила аутентичним гласом „горе и воде“, али свуд, на свакој страници показана је снага правог и искусног писца чије је перо увијек било, а и сада је, аутентични свједок времена на овим просторима, вјетрометима.

2. ДРАМА ПОД СНИЈЕГОМ, ЗЕМЉОМ

(О роману „Девета зора“ Чеда Вуковића)

„Више је таме, но свитања.

А има наде, има!“

Ч. В. : Девета зора

Као и у многим ранијим дјелима овог плодног писца, ово је прича о човјеку, његовом несигурном путу кроз таму ка небу и сунцу на њему. У једном историјски препознатљивом времену, на симболички означеном простору, два свијета су оштро подијелена: на свјетлост и таму, на издају и вјечиту људску тежњу ка слободи и висинама. И фабула дјела рачва се у два крака, тока радње и то: на догађаје који су везани за илегалце у земунцима, гдје су се нашли последије осјек револуције у Црној Гори и на описе четника који врше последње припреме за напад на њих. То би укратко и поједностављено казано био хронолошки слијед догађаја, али окосницу дјела, његову цјеловитост чини људска драма на снијегу, под земљом, прије свега, драма која се одиграва у човјеку, у његовој свијести, мислима, осјећањима, присјећањима и исповијестима пред сáмим собом и пред другим.

Роман „Девета зора“ је роман лика, ликова; разумљиво да су ликови носиоци радње и да је то најистакнутији структурални елемент сваког приповједног дјела, али су овдје извучени и први план, и сви остали елементи дјела подређени су њима — да

би се што боље и јасније истакао човјек у времену и простору, историји, животу. Мора се признати да је богата, веома, веома раскошна палета писаца којом обликује књижевне јунаке. Свес-трана и аналитичка је то анализа дата разноврсним стваралачким поступцима, техником; свуд је, у сваком реду, исказу, слоју присутан човјек, а писац је изузетан мајстор да створи атмосферу, животне ситуације и прилике у којим се његови лкови оптимално испољавају.

„Девета зора“ почиње сутоном, још једним наводом ратног дана, ова временска ознака са којом почиње текст врло суптилно и ненаметљиво наговјештава догађаје, позорницу и прилике у којим ће се они догађати, одиграти. Ноћ њима, илегалцима доноси, даје могућност „Да се бар мало одахне под окриљем зимомрачја“, како то лијепо и пјеснички надахнуто каже овај писац, — већ одавно класик. А доље под земљом пребрисани „сипким“ снијегом Скривен-планине, у земунци која се налази на ничијој, спорној братственичкој земљи нашли су се игром случаја „ратне среће“ њих шесторо људи, илегалца гдје их притиска тјескоба, мук, тама, мокрина и изнад свега стрпљења, неизвјесност од оног што ће донијети нови дан. Ово колективно портретисање ликова су маестралне поетске визије људског немирења са злом, паклом; тако некако сви би они хтјели као њихов саборац орао (који се налази ту међу њима и којег су малтене припитомили) небом-крилом да дотакну, да се вину у црвена свитања „девете зоре“. Прогнани из свијета заточени у првом кругу пакла они будни сањају висине, стреме ка свјетлости као и све што из земље проклија, на њој настане. Категорија свјетлост је карактеристична, индикативна за поезику овог ствараоца још од раније, од првих његових прозних радова, поготову у овим његовим посљедњим објављеним прозним остварењима („Митски декамерон“, „Ријека“) гдје је дошла до пуног израза, оваплоћења. У „Декамерону“, књижевно уобличеним легендама, мотивима из наше историје, даље прошлости, дјела које је стилски доведено до перфекције, свјетлост приступа, али само као имплицитна метафорика, док у роману „Ријека“ (да ли је ово роман или није остаје отворено теоријско, жанровско питање и поред назива аутора и издавача) она се многоструко прелама, гдје је један од носећих симбола. Такође и у „Деветој зори“ честа је метафора у којој се назире идеја дјела. Уосталом свјетлосни симболи су њен оквирни план и кроз читаву њену структуру *свјетлост и тама* се прожимају, боре за превласт у простору.

У првом дијелу романа налази се један краћи, опсенирајући дијалог о свјетлости који се води између илегалца у земунци; ове симболички контрастиране дијалогске слике су, прије свега, незаборавне и умјетнички непоправљиве визије љепоте ко-

је потичу из њихове најдубље интимае и које прожимају њихово цјелокупно биће неким благим одсјајем безграничног космичког пространства. Један од ових ликова, Митан, хроничар догађаја, или, боље рече, пјесник који води дневничке биљешке, каже: „Мене све нешто вуче да разговарам о свјетлости“, која је за њега „љубавница“ и „обмана“, а за све њих илузија, надокнада да се барем за тренутак заборави и уљепша простор таме у којем бораве и у којем над свима виси Дамоклов мач. И тако, једноставно, људски жуђени свијет излази на површину у свој својој лепоти, искричавости — у сваком дијалогу, реплици, исказу тако да се тешко одлучити који је љепши, књижевно успјелији. За главног протагонисту дјела Рашка свјетлост је недјелјива, а каже „ми је цијепамо... Дробимо на ситно, на ситније — и вријеме и свјетлост и простор“. Док је за Плаву она суптилно наговештај онога што се збива и ка чему тежи њено сензибилно женско биће. Ево тог њенога исказа обасјаног сунцем, најфлуиднијим и најскривенијим, потиснутим жељама: „А ја легла, бијих још бевојка — прекрила очи мајчином кошуљом од ћенара. По њој, рудовима, чипкаст вез. Ударило сунце у срму, у свилене нити. Вид ми се мрежио, отимао се дријемежу. Пухну вјетар, смакну ми с лица кошуљу. Ја и даље гледах, по небу, на модрини, онај срмени вез — исто шаре само мало крупније...“

Прозрачност, језика и стилска лакоћа, неусиљеност исто као у „Митском декамерону“ карактерише овај Плавин субјективно обојени дијалог као уосталом и цијелу књигу; тешко је овдје ограничити шта је спољње, а шта унутрашње, гдје дијалог, дескрипција прелази у унутрашњи монолог, једино је видљиво да писац има изражен сензибилитет за сликање унутрашњих пропламсаја и просвјетљења која су својствена његовим књижевним јунацима, илегалцима. У почетку та њихова психолошка стања, унутрашња превазилажења, ломљења, тежње и жеље имају заједничку карактеристику, али писац врло вјешто и поступно конфронтира, као у драми, њихове ставове, мишљења, осјећања чиме полако отвара двери сложене и богате романескне структуре; радња се усложњава, грана и шири, указује се тематско-мотивска упоришта, идејна усмеравања и очите разлике међу њима. Полако се откривају богати и разноврсни семантички и поетски слојеви, пространо-временске дијагонале, композиционе и остали елементи својствени природи, изразу прозног умјетничког дјела.

Нема сумње, роман „Девет зора“ у многим елементима своје структуре поприма обиљежја драме као књижевног рода, жанра. Ликови, или, боље рећи, групе ликова су оштро подијељени идејним и моралним схватањима, животним проблемима; такође, дијалог представља основно изражајно средство којим се освјетљавају ликови и догађаји, а честом промјеном тачке приповиједања постиже се динамичност радње која тежи кулминативној тачки, која је, узгредно буди речено, јако наглашена.

Просторни елементи, иако у већини случајева, симболички назначени, релевантни су и имају истакнуту улогу. Земунџа постаје велика позорница, сцена на којој се у припртом простору, међу оскудним интеријером, означеним драперијама и земљом и небом) показује човјек у једном широком контексту ратних збивања. Њима, главним протагонистима многоструко је ограничена слобода, простор, они у том процјепу, адским просторијама бјеже у себе у свој свијет жеља и надања чекајући нова свитања, курире, вјеснике прољећа да крену за бригадама, у борбу нове слободне просторе: да небо пушком подупру. Свак је опкољен и одасвуд притијешњен, обруч смрти све јаче притеже војска ноћи, гласници апокалипсе, издаје, а у њима, њиховим широким словенским душама неодољиво јача чежња за неслућеним и слободним просторима. Чежња за даљинама је архетипска одлика људске природе, јавља се још у најранијем дјетињству исто као и код главног протагонисте Рашка који се у једном од својих унутрашњих монолога, присјећа да је питао дједа, кад му је био дорастао „да појаса“, шта је иза овог нашег брда, а он му је одговорио отприлике: брдо за брдом, планина за планином тако све до броја девет који сам по себи значи коначност, крај. А њега, Рашка, сада још веће бриге море, жали се свом мртвом претку, дједу да су иза „девет брда и планина“ његови другови, пролетери, а он „земунџар“;

Нешто дубоко у њему тјера га да крене „к њима“. А и друге ликове простор притиска, гуши, и сви они носе у себи зов даљина, зов слободе, свјетлости, зоре. Грбавец је побјегао први из земунџе, каже доста му је „затрпавања“, јер га подсјећа на тешке тренутке кад је био затрпан у америчком руднику, гдје је био отишао да заради кору хљеба. Пјесник Митан и он би најрадије отишао за њим, и кад га питају због чега, да није опазио што сумњиво, он једноставно пјеснички искрено одговара им:

— „Ништа, ништа. Тек, роди се у мени таква жеља, неодољива.

Рашко:

— А кад си мислио да крeнемо?

— Ноћас. К сјеверу-за олујом.”

Још ноћас кренули би они за „олујом“ (метафора за револуцију), без страха би крочили преко вода, ријека, планина, кроз засједе не плашећи се смрти али и поред два Голубова часовника не могу погодити право вријеме, јер у животу као и у свему остаје отворено питање кад је прави час, тренутак и тако, на крају, напад, смрти је неке од њих затекла ту, гдје су, — али ипак на попришту револуције. Стијешњени, трпе жеђ и глад, зиму, сваког тренутка пријети им смрт, они не знају да мрзе, напротив, из њих зрачи топлина, љубав, алтруизам, те

њихове особине долазе још до израза у поређењу с четничком групацијом ликова коју карактерише егоизам, мржња. Изопачи рат људе, подстакне у њима оно нељудско, анимално, отуда, не без разлога и ироније, четнички главар Богдан каже за једног свог братственика да је у миру био јадан, „вук се као пријево, а сада“ . . . уз слѣдовање окупаторско, сингле му и избистриле очи, заруменио се. . . краче отресито, по војнички треска цокулама, граби се да је први у јуришу, у паљењу и клању, — други човјек роди га овај рат!”

Четницима писац није поклатио довољно пажње као илегалцима, можда су мало статични као ликови, једносмерни, сагледани у ограниченем простору и времену, без дубљих психолошких анализа. Истина, лик сељака Мања је импресиван, животан, темељит, али питање је колико он припада њима као и многи други сељаци. Четник Богдан, предратни судија у многим животним ситуацијама дат је објективно, непристрасно, добро су истакнута његова запажења, рефлексиие о четницима, резервисаном држању већине његових земљака, рођака, паралела између предратног и ратног живљења на селу, у његовом завичају, али ипак не раздиру га неке веће дилеме, унутрашњи ломови. Ликови четника су ипак соцреалистички профилирани, виђени, зашто би баш њима било својствено више него другим људима брачно невјерство, импотенција, немање наслеђа. Но, ако је у приказу ових ликова и ситуација било одређених поједностављења, класичног приступа, виђења само или претежно црних страна у стварању, описивању, илегалца, пролетера, показао је писац сву своју љепоту, сјај, богатство садржине свог прозног романескног виђења живота, свијета, и човјека у њему.

Њих шесторо људи, илегалца из Хада, земунце су дивне и непоновљиве личности југословенске књижевности са темама и мотивима из револуције, рата које су свакако сагледане у једном ширем освјетљењу ликови нијсу само одређени, мотивисани борбом и револуцијом, већ су они многоструким нитима везани за прошлост, традицију, претке. И дрво има свој коријен, грана се, расте, а камоли човјек, не предају се земљи само кости већ и прича(каже писац) која је често или у већини случајева постојанија, чува се и преноси од деветог кољена, до данашњег дана. Људска егзистенција, смисао, филозофија живљења код Вуковићевих личности, а и код Црногораца уопште, нијесу ограничени само гробом појединаца, предака, јер сваки предак има своју „дионицу“ у нама, исто као у главном протагонисти Рашку. Епски црногорски морал чврсто је ослоњен на традицију, минуло вријеме чак и у савременом животу и литератури, и у многочему другом. Ђеду Пауну који Рашку често казује и упозорава на предачке приче и морал била је узречица у обичном разговору: „То нам је у роду, од старине”.

А селяк Голуб који је последије Рашка најистакнутија и најцјеловитија личност дјела, човјека који је својим социјалним одређењем и поријеклом везан за прошлост, народ, његову историју каже да су нас на овој земљи посијале: „Двије руке. . . божачка и предачка”. Апартан је ово лик, изникао из земље, из сеоских кривињара, сав од крви и меса, никад не клоне духом, моралом колико ни народ из којег је потекао. Његову дјушу, психологију, мит, језик, живот, околину која га окружује, писац добро познаје, она уосталом чини основ његове инспирације, писања. Виспрен је то дух, проницљив, искричав: он себе назива Скривенски алудирајућу на њихову моменталну ситуацију у којој се налазе, а вјероватно су му и интелектуалци на многим скојевским састаницима пробали, од висинског вјетра задебљале уши, руским именима и револуцијом. Све језичке кованице, којих нема баш пуно у овом као у ранијим његовим текстовима, али су пробране, досад невиђене, не превазиђене по својој љепоти, изражајности, оне заиста богате књижевни језик, чине његову свјежину, дају му снагу, виталност, везане су за овај лик из народа, који, између осталог, разговара са орлом, назива га „висинац”, пола у шали, пола у заносу и љубави према том створу којег воли и који му сат не треба, јер он крилом мјери вријеме и висине. У директном дијалогу, обраћају „спутаном орлу“ (а сви су они ту — спутани орлови!) Голуб с много духа, алузије и благе ироније вели му: „Теби, висинцу, зуби не требају. Они су за нас што табанимо земљом — гриземо дрво и камен и једни и друге — је ли тако орлушане, крилати брате”. Међу мрзовољним и за живот често невичним интелектуалцима он је громада од човјека, увијек спреман на шалу, доскочицу — усред битке, у пресудном тренутку за њега кад губи руку, док је одсјеца на пању, јер се држало „о парчету коже”, њему наум долази народна изрека и каже: „Сад нема оно — да не зна љевица шта ради десница!”. Он и Рашко највише су везани за земљу, претке, чување породичног имена; њему је отац на самрти рекао да му је било најтеже да очува име зато је Голубу мука сад што се скривају, склањају испод земље (није он скривенски!?) да му неко не пребаци да је изневјерио претке, укаљао њихово јунаштво, част. У средини књиге налази се један његов дијалог, метафоричан, пун рафинираних алузија, алегорије, суптилних паралела на ову тему: Насто му личи на бор, чврст је на промјену боје, стамен на олују, а Рашко му је „јавор шаренац”, од кога се могу направити гусле, кундак за пушку, док пјесник Митан личи му на „младораст цер”.

Рашков однос према овим проблемима је, с обзиром на његов повлашћени статус главног јунака, а уз то и интелектуалца, много комплекснији. Он је просто разапет између рево-

луције и традиције. Адекватно тим његовим расположењима, налазе се два нивоа, тематска блока у чијој су умјетничкој транспозицији примијењена, као и кроз читав текст, два типа наратије, дијалошки и монолошки, с примјесама асоцијалтивног наративног поступка. Догађаји из прошлости обрађени су монолошки, ретроспективно, с многим временским и историјским вертикалама које сежу дубоко у прошлост, предачку историју, сазнање, причу, мит, док је за транспоноване догађаја из садашњости, који теку у ефективном временском распону романа, примијењена је углавном дијалошка форма, наратија. Стога се у дјелу стварност и фиктивни елементи стално смјењују, комбинују, прожимају и надопуњују исто тако као садашњост и прошлост; за час се из дијалога, садашњости склизне у монолог, сјећање, ретроспекцију.

Многе слике, ситуације, догађаји саопштени дијалогом заузимају већи дио романа и комотно би могли да заживе на сцени без много прилагођавања другом медију, као рецимо, партијски састанак, на којем се расправља, кроз читави други дио романа, о Рашковом поновном пријему у Партију, јер се послје устанка предао с мотивацијом да не би непријатељ вршио репресалије нам крајем, народом. У почетку је то тривијалан дијалог, разговор, на први поглед ништа необично, јасан проблем, рјешив случај, али кад се догађаји проблематизују, укаже се теза, исто као у Избеновим драмама; кад се поставе права, суштинска питања како је изгледао тај његов „чин издаје”, тај преломни морални, психолошки тренутак, момент кад је стао испред упарабеног италијанског официра, шта му је рекао, како је то изгледало, — онда овај састанак, дијалог, на њему прелази у диспут — поприма шире, сложеније интелектуалне, идеолошке, моралне и етичке, филозофске, онтолошке црте. Ова расправа о „кривици” није баш тако једноставна као што је то изгледало на почетку, на први поглед, истина, човјек није само ратник, морални чистунац, има апсолутно право на грешке, али те „моралне мрље” остају у његовој свијести, сјећању и кроз читав живот не може да их се ослободи.

Расправљајући о Рашку, о његовом кршењу партијске дисциплине, огрешењу о партијски морални кодекс, актери расправе и сами себе сликају, истурају у први план, јер се интимно изјашњавају, заузимају ставове о важним политичким, идејним, а изнад свега, моралним принципима. Насто је у читавом роману линијаш, партијски заступник, адвокат. На првом мјесту су му партијске обавезе, па онда појединачне, личне. Али, и поред свега овога, он није креатура, него убједљив лик исто као и остали његови саборци; његови ставови ништа мање нијесу убједљиви од њихових.

Митан је пјесник, интелектуалац који види да у животу није тако као у књигама. Схватио је да је живот шири и неух-

ватљивији него ли што се то нама чини. Женских ликова нема много у роману, епизодични су и узгредно дати, изузев Плаве, којој је писац посветио доста простора. Свакако и она је активни учесник догађаја који се збивају у дјелу, свуда је присутна али ипак остаје некако по страни; њен је статус специфичан. Све што се односи на њу као личност налази се у подтексту, у дубљим значењским и поетским слојевима текста одакле зрачи њена женственост, љепота. Она припада свим њима, али није ничија, не прекорачује границе партијског ни патријархалног црногорског морала. Њено понашање је доказ да у сваком црногорском ратнику живи по једна снаха Миловића бана. Но љубав је и овдје, у овом роману, табу тема.

Рашко је најистакнутија личност, морално и интелектуално најосетљивији. Док је на стражи, њега оптерећује то вијећање у земунци о његовом случају, сав је у грчу ишчекивања. Поново враћање у Партију стресло би огромни терет с његових леђа, али би и даље, како он каже „она тамна искра“ коју је изрекао пред италијанским пуковником могла угасити само његовим нестанком, погибијом, зато, на крају, за њега није важна никаква одлука, била она негативна или позитивна. Њему је једино стало да је он ту међу њима, да се бори и гине. Рашко је најцјеловитија личност, стожер дјела око кога се групишу остале личности, догађаји, преломни тренуци; за његова размишљања о прошлости, садашњости, револуцији, дијалоге, лудичне рефлексije, унутрашње монологе уско је везана идеја, значењски и поетски слојеви. У карактеризацији овог лика писца користи дедуктивни и индуктивни метод, користи богато стваралачко икуство, технику, али у његовој креацији доноси пуно новине, необичности, неконвенционалности. Прошлост је релативна компонента овог лика, њега од малих ногу прате и дочекују преци, који су уосталом, садржани и у његовој ознаци презимена, сваком његовом поступку, мисли, корак, у његовом карактеру, понашању, идентитету. Стално га предачка прича освјетљава, запљускује га таласима далеке стварности што код читаоца буди, изазива безброј питања, асоцијација, у првом реду, шта је човјек без свога коријена, куће, ријеке и неба над њом и планином, без разгранатог храста, да ли наши људи, Црногорци могу да буду Јозеф К, или још горе, без ознаке имена. Вуковић, сувишно је напоменути, не идеализује прошлост. Нема ту ничег патетичног. У питању је нека дубља архетипска, ирационална, психолошка, историјска везаност за тло, земљу, породично стабло што, без сумње, свјесно или подсвјесно живи у сваком човјеку на овим просторима.

Кроз читав роман генерирана је идеја, симболика девет зора, девет небеса кроз која се сунце пробија до нас, земље, те о девет предака чија прича, учешће у бунама, преко девет кољена, долази до нас, нашег бића. Узалуд се Рашко отимао да заборави

претке, „... цртао Марксову кудраву браду и високо чело Лењиново”, крио се из имена Корчагин, предачка етика, амајлија, ланац о грлу чини се да је некако превагнуо; ватра са огњишта преко чабавих алки верига веже се за кров, висину. . . Најзад, на крају се те двије супротности мире у њему, он схвата да је само генерацијска, предачка сјена кроз вријеме, историју и тако у дјелу су нестале **девет зора**, девет мини предачких сага, девет издвојених и заокружених прича о прецима, њиховим бунима, устанцима, хајдучијама, али и о њиховим пљачкама, подвалама, сладострашћима. — Сваки од њих је имао по своју зору, девета устаничка је његова, јесте да је дошла изненада не како је било предвиђено, али ју је дочекао са полетом, жељом, пркосом и бунтом који кроз вјекове карактерише црногорску омладину. Сванула је још једна зора, али није донијела само црвено свијетло, побједничке салве, већ и крв, смрт: *девет зора* симболишу, не само девет предака, него и девет погибија, прегнућа за те зоре и њено свитање.

Сама метафорика наслова пружа не малу могућност за тумачење овог дјела; тема и свјет су нераздвојиви симболи, *вриједности једног развојног циклуса*, само што свјетлост, исто као и код Вуковића, долази послѣ таве. А и број *девет* који чини дио синтагме у наслову има велико симболичко значење у многим културама, вјеровањима, митовима: постоје девет муза, девет подземних шпиља — по васојевићком предању, вјеровању, постоје девет Дантеових кругова, а и Христос је на Голготи преминуо девети дан од распећа. Такође број девет у народном вјеровању има широку, сложену симболику, преносно значење, девет знојева га пробило, девет муња га погодило, иза девет брда и планина...

И овдје у „Деветој зори“, у сваком реду, пасажу све се устремило по принципима концентричних кругова да пробије простор и вријеме и дочека девето свитање. Једино четници тај простор сужавају, хоће да утрну светиљку у земунци да се даље не шири њена свијетлост на хоризонту. Групне сцене четника дате уочи самог напада на илегалце су аутентичне и убједљиве, али су четници икап само статисти-егзекутори, на крају драме, у којој се водила људска борба за несметано простирање свјетлости девет генерација — кроз двет зора, брда и планина. У овом тону и овај роман завршава — свјетлосним ефектом, симболом — покрет вјетра са високе смрче, с њеног самог врха, или како писац каже с вршике, — „открива грудву снијега — с гране на грану осу се слап бјелине“. Изненадно и *ночекивано*, зачућујуће луцидна метафаза, симбол: кренула је, прво грудва, па ће за њом осови бјелине, борбе и револуције поплавити, прекрити читав простор.

Miloš Vulević

LAMENT OVER WATER — ON NOVEL „THE RIVER” BY
ČEDO VUKOVIĆ

S u m m a r y

In the first of this treatise water is mentioned as a frequent of this writer back from his first novels («The Heights», 1952) where the native river Zlorečica had a notable role in artistic experience of novelistic structure. Now, in the latest published work (novel „The River”, 1988) it came to the very title, it is the subject of attention, artistic treatment and all that happened, happened in these proses has happened on the banks of this nameless river and in the space of deserted sea island in whose rocky and unbearable condition egully nameless people, convict work.

Surely in these proses a collage type of narration has been used so that some fragments, statements represent almost separate entities which might stay as verses, be broken in strophes which makes the basic characteristic of the work, its artistic value. All these lyric depictions, strata are tied to the imaginary course of the river which gives to all its stamp and expression, while the thematic blocks of the novel are relying upon the narrator double sometimes called Čudak (Queer person) because he talks to the river. But there is no action in classic meaning of this word, this is more lyric modern prose which according to its many literary properties approaches to poetry.

DRAMA UNDER THE SNOW, GROUND. ABOUT THE NOVEL
THE NINETH DAWN

First, the paper indicates this novel to be the novel of personages and all the other structural elements to be subordinated to them, their accentuation, profiling. The writer successfully performs the characterization of his personages, especially by spatial elements, particularly the characters of partisans, underground fighters who are in sod-house, but who strive for sky, sun, freedom. Limited, squeezed under the ground they would to reach the light, and that is why the work abounds with light effects, metaphores on light with symbolic meaning.

Relation towards the tradition and ancestors is tackled in this paper and in analogy which this two time plans replace each other in the novel, past and the present time in artistic transportation of which two models of narration have been applied: dialogue for present, while for past events the internal monologue has been more adequate. Further narration deals with personages, their characters properties, about six of them who are the ground, in sod-house.

